

KATOLİK EVRENSELÇİLİK VE MARKSİST ENTERNASYONALİZM'DE SİYASETİN NİTELİĞİ ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA*

A COMPARISON OF THE QUALITY OF POLITICS IN CATHOLIC UNIVERSALISM AND MARXIST INTERNATIONALISM

Araştırma Makalesi
Research Paper

Çağdaş ZARPLI**
Melih COŞGUN***

Öz:

Bu çalışmanın amacı bireyin, toplumun ve devletin siyasal tezahürleri bağlamında Katolik inancının ve Marksist düşüncenin mümkün olduğu kadar eleştirel fakat aslen karşılaştırmalı bir analizini yapmaktır. Çalışmanın odak noktalarından ilki Katolik Hristiyan inancı ve bu inanç sistemi içerisinde fikirlerini üreten Aziz Augustinus, Aziz Pavlus, Salisburly John ve Thomas Aquinas gibi din adamlarının/düşünürlerin temel öğretileridir. Diğer önemli nokta ise Marksist düşüncenin bütünlüğünün önemi göz ardı edilmeden fakat çalışma bağlamından kopmamak adına Marksist enternasyonalizmdir. Birbirine ilişkisiz gibi görünen bu iki fenomen arasındaki benzerlikler çalışmanın temel güzergahını oluşturmaktadır. Diğer yandan farklılıklara da kavramsal düzeyde değinilmektedir. Çalışma neticesinde Katolik Hristiyanlığın ilahi söylemindeki milliyete bakılmaksızın herkese açık olduğu iddiası ile Marksizmin nihayetinde ulusçuluğu reddiyesi, imana dayanan evrensel bir ilahi imparatorluk (Tanrının devleti) ile enternasyonalist komünizm ideali, tüm insanların eşitliği ideali, doğrusal ve ilerlemeci bir tarih anlayışının nihai bir sonuca ulaşması, isyanın meşruiyet kazanmasında temel dayanağın adalet oluşu, özgür irade şeklinde ortaya çıkan bireyselciliği birleşme çağrısıyla toplumsalcılığa dönüştüren yaklaşım gibi benzerliklere ulaşılmıştır. Diğer yandan bir inanç sistemiyle bir dünya görüşünün karşılaştırılmasında ontolojik nedenlerden kaynaklı farklılıklar bulunması kaçınılmazdır. Bu bağlamda bahsi geçen benzerliklerin yanı sıra insanın doğası, ilahi yasa/insani yasa dikotomisi, yönetim biçimi ve devletin kökenine dair ayrışmalar olduğu da görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Katolik Evrenselcilik, Marksist Enternasyonalizm, Toplum, Devlet, Siyaset.

Abstract:

The aim of this study is to make a critical but primarily comparative analysis of the Catholic faith and Marxist thought in the context of the political manifestations of the individual, society and the state. The first focus of the study is the Catholic Christianity belief and the fundamental teachings of clergy/philosopher such as Saint Augustine, Saint Paulus, Salisbury's John and Thomas Aquinas, who produced their theories within this belief system. Another crucial point is Marxist internationalism, without overlooking the importance of the integrity of Marxist thought, but in order not to detach from the context

* Makale Geliş Tarihi: 03.07.2023

Makale Kabul Tarihi: 02.12.2023

** Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, cagdas.zarpli@bilecik.edu.tr, orcid.org/0000-0001-8416-7016.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, melihcosgun@ohu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-0017-0600.

of the study. The similarities between these two seemingly unrelated phenomena will constitute the main route of the study. On the other hand, the differences will also be addressed at the conceptual level. As a result of the study, with the claim that Catholic Christianity is open to everyone regardless of nationality in its divine discourse, the similarities such as Marxism's rebuttal of nationalism, the ideal of a universal divine empire (state of god) and internationalist communism based on faith, the ideal of equality of all people, reaching a final conclusion of a linear and progressive understanding of history, being the main basis of justice for the legitimacy of the rebellion, similarities such as the approach transforming individualism emerged in the form of free will into socialism with the call for unity have been reached. On the other hand, it is inevitable that there are differences in comparing a belief system and a worldview due to ontological reasons. In this context, besides the aforementioned similarities, it has also been observed that there are divergences regarding the human nature, the divine law/human-made law dichotomy, regime and the origin of the state.

Keywords: Catholic Universalism, Marxist Internationalism, Society, State, Politics.

GİRİŞ

Ortak zemine sahip olmayan iki farklı fenomenin karşılaştırmalı biçimde ele alınması çeşitli eleştirileri beraberinde getirecektir. Dini bir inanç sistemi ile ideolojik/felsefi bir akımın farklı ontolojik kabuller üzerine inşa edilmesinin karşılaştırmayı daha da zorlaştıracığı aşikardır. Dahası mekânsal benzerlik olmasına rağmen (Hristiyanlığın ilk defa yayılmaya başladığı yer değil de Katolik inancının hâkim olduğu alan kastedilmektedir) zamansal açıdan Hristiyanlık I. yüzyılda ortaya çıkmışken Marksizm XIX. yüzyılın bir ürünüdür. Diğer bir ifadeyle zamansal bir ortaklığın olmayışı bu eleştirileri daha da kuvvetlendirmektedir. Fakat bahsi geçen farklılıkların yanı sıra iki fenomen arasında insanın/bireyin konumlandırılışı ve (otoriteye/siyasal iktidara) itaat, isyanın sınırlı ahlakiliği, devletin kökeni ve yöneticilerin vasıfları gibi temel konuların yanı sıra eşitlik, kapsayıcılık ve ilerlemeci tarih anlayışı gibi bahislerde de benzerlikler karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın ana güzergahı, Batı siyaset felsefesi özelinde, bu minvalde oluşturulmuş ve asıl olarak benzerlikler üzerinedir. Diğer yandan Katolisizm gibi bir inanç sistemiyle Marksizm gibi bir dünya görüşünün karşılaştırılmasında ontolojik nedenlerden kaynaklı farklılıklar da bulunmaktadır. Çalışmada insanın doğası, yasaların ve devletin kökeni ve yönetim biçimi konularındaki farklılıklara da dikkat çekilmiştir.

Batı siyaset felsefesi Antik Yunan düşünce hayatıyla birlikte aslen birey, toplum, devlet ve yönetim biçimlerine ilişkin konularla şekillenmiştir. Pek çok tarihi durağı olmakla birlikte temelde Antik Yunan'ı takip eden Roma, Ortaçağ Avrupası (Erken Dönem, Katolik Hristiyanlığın hâkim dönemi, Geç Ortaçağ), modernite ve postmodernite, kırılma anlarını temsil eden uğraklardır. İçerisinde bulunan tarih ve zamana göre birey, toplum, devlet ve yönetim biçimlerinin tartışmalar içerisindeki konumu değişse de siyaset felsefesinde içkin önemi değişmemiştir. Siyasetle doğrudan alakalı bu konuların yanı sıra aynı tarihsel süreç içerisinde din ve ahlak anlayışlarının çeperinde Tanrıya ilişkin fikirler de türemiştir. Her ne kadar Tanrı tasavvuruna dair fikirler bu bağlamda ortaya çıkmış olsa da Tanrısal bilginin en yoğun hali Katolik Hristiyanlığın hâkim belirleyici olduğu Roma İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından başlamak üzere Geç Skolastik Dönem'e kadarki kısımda karşımıza çıkar. Diğer

bir ifadeyle bu süreçte Batı felsefesi yüzyıllar boyunca Hristiyan ilahiyatına tabi olmuştur (Demirel ve Akalın; 2018: 31, 38). Sonrasında, epistemolojik açıdan Tanrısal bilgidен bilimsel bilgiye geçiş; Antik Yunan metinlerinin yeniden doğuşu olarak da nitelendirilebilecek Rönesans, Katolik öğretilerin bir kısmının eleştirisi bağlamında Reform ve Aydınlanma neticesinde Katolik Hristiyanlığın tahakkümü kırılmış ve modernite adı verilen yeni bir dönem başlamıştır. Modernleşme süreci siyaset, ekonomi, sosyoloji, din gibi pek çok alanı doğrudan etkilemekle kalmamış aynı zamanda düşünce dünyasının da seyrini değiştirmiştir. İnsan aklının öneminin artması ve özgürleşmesi neticesinde 'düşünme' pratiğinin önünün açılması, buna bağlı olarak dünya görüşlerinin (Weltanschauung) çeşitlenmesi modernitenin bir sonucudur. Marksizm de bu çeşitlenme sürecinde inkişafını devam ettiren bir dünya görüşüdür. Bu bağlamda çalışmada Katolik evrenselcilik hususu iki dönem (Erken Dönemde ağırlıklı olarak İncil temelinde Tanrısal bir bilgi üretimi şeklinde, Katolik Hristiyanlığın hâkim döneminde ise daha ziyade din adamlarının/felsefecilerin öğretileri çerçevesinde) olarak ele alınacak diğer yandan Marksizm'e enternasyonalizm özelinde odaklanılacaktır.

1. KATOLİK EVRENSELÇİLİK VE MARKSİST ENTERNASYONALİZM'DE BİREY, TOPLUM VE DEVLET

Önceleri Hz. İsa'nın tebliğleriyle söylemsel düzeyde kalan Hristiyanlığın yayılmacı tavrı daha sonrasında Roma İmparatorluğu'nun 378'de Hristiyanlığı resmi din ilan etmesiyle (Ullmann, 1970: 20) birlikte geniş kitlelere hızla ulaştı. Roma İmparatorluğu'nun dağılması ve Batı Roma'nın tarih sahnesinden çekilmesine müteakiben ortaya çıkan siyasi otorite boşluğunu Karolenjler doldurmaya çalışmıştır (McNeill, 2004: 366-369). Fakat Karolenjlerin siyasi otorite sağlama konusunda yeteri kadar başarılı olamaması ve Papa I. Gelasius'un 'Çifte Kılıç Kuramı'¹ öğretisinin de etkisiyle Katolik Kilisesi dini, toplumsal ve ekonomik alanda olduğu gibi siyasi mecrada da önemli bir aktör haline gelmiştir (Tannenbaum ve Schultz, 2010: 138-139). 500'lü yıllardan itibaren Katolik yayılmacılığı ivme kazanmış, evrensel olma iddiası sadece dini bir söylem olmaktan çıkıp dünyevi bir siyasa haline gelmiştir. Çalışma bu bağlamda Katolik evrenselciliğinde bireyin konumu, toplumdaki yeri,

¹ Uhrevi bir lider olarak Papa'nın dünyevi iktidar üzerindeki etkisinin bu ve benzeri pratik uygulamalardaki teorik altyapısı Papa I. Gelasius'un (?-496) öne sürdüğü 'Çifte Kılıç Kuramı' ile oluşmuştur. Bahsi geçen kurama göre Tanrı, biri dini diğeri dünyevi düzeni temsil eden iki farklı kılıcı Hz. İsa'ya vermiştir. Hz. İsa'nın vefatının ardından her iki erk aynı anda tek bir kişide birleştirilebilir değildi. Fakat yine de Tanrı adına bu güç dağılımının Papa tarafından organize edilmesi gerekmektedir. Kılıçlardan biri dini iktidarın sahibi Papada diğeri de Papanın icazetiyle bir ritüel ile takdim edilerek dünyevi iktidarın sahibi olacak kralda kalmıştır. Bu bağlamda krallar kendi otoritelerini tahsis ederken Papanın desteğine muhtaç olması dinin, dünyevi iktidar üzerinde güçlü bir tahakküm kurmasına neden olmuştur. Bununla birlikte Roma İmparatoru Konstantin'in 4. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nu bir senetle Kiliseye devrettiği 'Konstantin Bağışı' olarak bilenen bu olay yine Kiliseyi dünyevi iktidarın üzerine konumlandırma çabasının dayandığı diğeri bir teorik savunudur (Tannenbaum ve Schultz, 2010: 138-139). Fakat bu belgenin gerçekliğine dair tartışmalar bulunmaktadır. Bu eleştirilerin en ünlüsü Lorenzo Valla'ya (1407-1457) ait olup "Konstantin Bağışı Sahtekarlığı" başlığıyla bir manifesto olarak karşımıza çıkmaktadır. Valla, belgenin varlığından Papa Silvester ve İmparator Konstantin'in dahi haberi olmadığını zira belgenin sahte ve 8. yüzyılda kilise tarafından düzmece bir biçimde oluşturduğunu savunmuştur. Valla, filolojik açıdan kimi dini kavramların anlamlarının karıştırılmış olması ve dilbilimsel zaman ve çekim hatalarını; zamansal açıdan bahsi geçen dönemde o bölgenin adının Konstantinopolis değil Byzantium olduğunu vurgulamaktadır (Alatlı, 2020: 505-507).

siyasi otoriteye bakışı gibi asli konularda, milliyetçilik, özgürlük ve tarih anlayışı gibi tali konularda da benzerlikler içerdiğini iddia ettiğimiz Marksist Enternasyonalizme felsefi anlamda oldukça yakınlaşmaktadır.

1.1. Özgür İrade ve Eşitlik

Hristiyan inancı özelinde bireyin tek bir zemin üzerinde konumlandırılması pek de mümkün görünmemektedir. Aslen insanın özünde iyi veya kötü (günahkâr) olduğu tartışmaları², insanların eşitliği, ek olarak da bireyin özgür olup olmadığı konuları hakkında önceleri Hristiyan inancının sonraları Katolik felsefenin farklı söylemleri/yaklaşımları mevcuttur. Bu farklılıkların izahında Hristiyan inancının siyasal hayata ilişkin yaklaşımını ayrıntılı bir biçimde ilk defa ele alması açısından Aziz Augustinus yerinde bir başlangıç noktası olacaktır (Arnhart, 2008: 103). Aziz Augustinus'un üzerinde durduğu 'İlk Günah' öğretisi neticesinde Âdem'in, Tanrı ile olan birlikteliğini kibir yüzden bozması ve işlediği günahın bedelini ödemek üzere dünyaya gönderildiği inancı, insanın özgür iradesine işaret etmektedir (Bonaiuti ve Piana, 1917: 166-167). Diğer yandan farklı bir bakış açısıyla düşünüldüğünde akla gelen insanın günahkâr olmasından kaynaklı 'kötü' olduğu varsayımı Aziz Augustinus özelinde kabul edilebilir değildir. Hristiyan inancının ilk zamanlarında ve sonrasında ilk din adamlarında/filozoflarda insanın özgür iradesine vurgu yapılmaktadır. Diğer bir ifadeyle Âdem özünde kötü biri olduğu için değil; özgür iradesini bu yönde kullandığı için başı belaya girmiştir. İyi veya kötü olma durumu Augustinus'a göre; "Tanrıya yönelen insan iyidir, Tanrıdan uzaklaşan insan kötüdür, insan özünde masum ve özgür iradeye sahip olandır, onu iyi veya kötü yapan tercihleridir" (Augustinus, 2010; Demirel ve Akalın; 2018: 40) şeklindedir. Bu bağlamda Hristiyanlığın bahsi geçen dönemlerinde bireylerin özgür iradesine ve seçim yapabilme özgürlüğüne rastlamaktayız.

Hz. İsa'nın yolunu takip etmek üzere hür irade ile yapılan seçimlerin nihayetinde insanı 'iyi' yapıyor olmasının yanı sıra, bu bağlamda ortak dini kaygılara sahip insanların eşitliğine ilişkin Hristiyan inancının kutsal metinlerdeki söylemleri özgür irade ile eşitlik arasında bir bağ olduğunu göstermektedir. Hristiyanlığın ... onun, dinine, milliyetine ve cinsiyetine bakılmaksızın herkese açık olduğudur. "*Ne Yahudi ne de Yunanlı vardır ne kul ne de azatlı vardır ne de erkek ve dişi vardır; çünkü Mesih İsa'da siz hepiniz birdiniz.*" (Yeni Ahit, Galatyalılara, 3/29) mesajıyla neticede tüm etnik ayrışmaları reddedip, eşitlik temelinde bir birleşmeye vurgu yapılmaktadır. Başka bir deyişle ortak imana dayalı evrensel bir devlet (ilahi bir devlet/imparatorluk) şemsiyesi altında tüm Hristiyanları bir araya getirme gayesi göze çarpmaktadır ki bu durum sonraki kısımlarda değinileceği üzere evrensel olma çaba-

² Tanrı ve Âdem arasında yaşananların sonucunda; Âdem'in Tanrının emirlerine uymadığından onun neslinden gelenlerin günahkâr ve neticesinde kötü olduğu savının yanı sıra Âdem'in özgür iradesini kullandığı, dünyaya cezasını çekmeye gönderildiği ve onun soyundan gelenlerin Hz. İsa'yı takip ederek tekrar Tanrının yoluna girebileceği savı bulunmaktadır. "*İyi bir Hristiyan olabilmek için kötü olarak dünyaya geldiğini kabul edip inancını kuvvetlendirmeye çalış ve çabala ancak böylece iyi bir insan olabilirsin. Erken Ortaçağ'dan - V. yüzyıldan - XI. Yüzyıla kadar uzanan dönem ki burada insan zayıf, günahkâr ve kötümser ve fakat XII. ve XII. Yüzyıldan itibaren Tanrının bir yansıması olan iyimser bir insan imgesi*" tasavvur etmiştir (Russ, 2014: 70).

sının bir aracı olacaktır. Herkese yönelik yapılan bu çağrı Hristiyanlığın ilk dönemlerinde eşitlik üzerine inşa edilmiştir. Burada eşitlik ile kastedilen bir yandan toplumu oluşturan insanların eşitliğiyle diğer yandan kadın-erkek eşitliğidir³ (Tannenbaum ve Schultz, 2010: 120-121).

Hristiyan inancındaki özgür irade ve eşitlik konularındaki iç içe geçmiş bütünsel tavır Marx'ta da insan ve toplum ilişkilerinde benzer bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. İnsanın özgürlüğünü, üretim ile ilişkilendiren Marx'a göre insan ihtiyaçlarına göre üretir, üretirken doğayı değiştirir fakat bu değiştirme onu tüketmek anlamında değil karşılıklı bir faydalanma bağlamında ortaya çıkar. Üretim esnasında doğa ile etkileşim içerisine girer ve insan, doğa ve ürün bir bütün olur. İnsan kendi ihtiyaçlarına göre üretim yaparken sadece etrafından etkilenen bir varlık olmaktan çıkar ve kendi çevresini de yaratan bir varlık olur (Bekmen, 2010: 178). Marx'a göre bu niteliği insanı diğer türlerden ayıran yegâne özelliğidir. Diğer bir ifadeyle insanlar 'emek' aracılığıyla diğer canlılardan ayrılan bir tür olarak karşımıza çıkar. Kendi emeğiyle üreten, kendi olma halini kendisi belirleyen, doğanın tüm kısıtlamalarından kurtulan insan, özgür insandır. Marx'ın özgürlük eleştirisi de tam da bu bahiste ortaya çıkmaktadır; sınıflı toplumlar emeğin özgürleşmesi önünde en büyük engeldir. Emeğin özgürleşmesi sorunu doğal olarak insanın özgürleşmesine engel olmaktadır. İnsanın özgür olması emek sahibinin kendi ürünü üzerindeki kontrolüne sahip olmasıyla eşdeğer bir hal almaktadır (Bekmen, 2010: 178-179). Tıpkı Hristiyan inancında olduğu üzere özgür olma durumu eşitlik ile bütünlükçü bir değere sahiptir.

Marksizm'de özgürleşme ve eşitlik, sınıf analizi ve sınıflı toplum yaklaşımlarıyla ilişkilidir. Marksist analizin karşı çıktığı ve yıkmayı amaç edindiği sınıflı toplum yapısı ve yine onun temeli olarak görülen ve ortadan kaldırılması amaçlanan özel mülkiyet anlayışı, enternasyonalist idealin gerçekleşebilmesinin önündeki en büyük engeller olarak görülür. Marksist anlayışta devlet, egemenlerin hakkını ve hukukunu garanti altında tutan ve yeniden üreten en önemli mekanizmadır (Marx ve Engels, 1992: 126-128; Konstantinov, 1979: 5-6). Marksist komünizm idealine göre, ilerleme neticesinde sınıfsız toplumlarda devlete ihtiyaç kalmayacaktır. Bu çerçevede insanın ve toplumun özgürleşmesi; bunun için de son tahlilde burjuva devletin tesis ettiği ve koruduğu özel mülkiyetin evrensel kamusal mülkiyete dönüştürülmesidir. Evrensel çerçevede kurulacak kamusal mülkiyet yapısı, sınıfsız toplumun gerçekleşmesinin; bu kapsamda proletaryanın, dolayısıyla da toplumun ve insanlığın özgürleşmesi anlamında okunabilmektedir. İşçi sınıfının özgürleşebilmesi temelde, kapitalistler karşısında kurulacak evrensel bir birliğe bağlı olarak değerlendirilmektedir.

³ Hristiyanlığın ilk dönemlerindeki özgür irade ve eşitlik savunusu sonraki zamanlarda özellikle Aziz Pavlus (Pavlus) ile bozulmuş Katolik Kilisesi, öğretileri ve kaynağının Tanrı olduğu devletin yönlendirmediği kişilerin "kötü" olduğu iddiası yaygınlik kazanmıştır. Aziz Pavlus'un kadınların erkeklere ikame bir sınıf olduğunu dile getirmesi özgürlük ve eşitlik savunusu da yerle bir etmiştir (Tannenbaum ve Schultz, 2010: 121). Zaman içerisinde bireyselcilik vurgusu yok olmuştur ve Polanyi'nin de söylemiyle "Tüm Hristiyan inanışları içerisinde, öğretilerinde bireyci unsurlara en az vurgu yapma eğilimiyle bilinen Katolik Kilisesidir." (Polanyi, 2011: 142).

Bireyin özgür ve eşit olması Hristiyanlığın, Katolik kurumsallaşmanın yayılmaya başladığı dönemlere kadar, Marksizm’de ise Komünizm idealine ulaşıncaya toplumsal düzenin sağlanması adına önemle üzerinde durduğu ortak zemin şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Burada bir diğer benzerlik ise insanların özgür ve eşit olması gerekliliğinin söylemsel/teorik düzeyde kalmasıdır. Gerek Katolik inancının evrensel boyutlara ulaşması için kullanılan araçlar (Haçlı Seferleri gibi)⁴ gerekse Marksist felsefenin Leninist teoriyle ilişkilendirilen Sovyetler Birliği’nde özgürlük ve eşitliğin kavramsal düzeyde kaldığı görülmüştür (Moore, 2003: 583-584; Skocpol, 2004: 385-396). Çalışma özelinde Katolisizmin özgürlük anlayışı daha ziyade dinsel ve etik bir kaygı içeren irade özgürlüğü temelinde değerlendirilmiştir. Diğer yandan Marksizmin özgürlüğü ise tahakkümden kurtulma anlamı içermektedir. Marksist teori içerisinde ahlak ve/veya etik kuramı olup olmadığı tartışmaları devam etmekle birlikte (Gedikli ve Gedikli, 2022: 675) Marx’ta insanın mutluluğu, kendini gerçekleştirme ve özgürlüğü konularının temelinde erdem etiği yer almaktadır. Bu etik amacı gerçekleştirmek insanı özgür kılar (Brenkert, 1998: 17-21). Bu duruma istinaden özgür irade ve özgürlüğün aynı kavramlar olmadığı fakat ortak bir etik zemine sahip olduğu düşünülmektedir. Diğer bir ifadeyle Katolik inancının ve Marksist felsefenin evrensel bir eşitliğe dair ortak bir savunusu olduğu, özgür iradeye ve özgürlüğe vurgusu ve millet temelinden uzak inananları/işçileri bir araya getirme çabası bağlamında birbirlerine yakınlaştığını görmekteyiz.

1.2. Tanrı Devletinin Evrenselliği – Enternasyonalizm

Toplumu sınıflara/kategorilere ayıran tüm argümanları görmezden gelip tüm insanları Hristiyanlığa davet eden “...*dinine, milliyetine ve cinsiyetine bakılmaksızın herkese açık olduğudur. Ne Yahudi ne de Yunanlı vardır ne kul ne de azatlı vardır ne de erkek ve dişi vardır...*” (Yeni Ahit, Galatyalılara, 3/29) çağrısı ile kendi emeğine ‘yabancılaşmış’ tüm işçileri bir araya getirme çağrısı olarak “*Bütün ülkelerin proleterleri, birleşin!*” (Marx ve Engels, 2020: 92) belagatiyle millet/milliyetçilik temelinden uzak bir örgütlenme önerilmektedir. Hz. İsa’nın havarilere “Haydi gidin! Her millettten müritler yetiştirin” emri Katolik inancının evrensel ve misyoner bir tavrının olduğunun göstermektedir (Matta, XXVIII-19’dan aktaran Russ, 2014: 68). Hristiyan, Aziz Pavlus (Tarsuslu Paulus) nazarında belirli bir milletin/kavmin dini olarak değil de aksine evrensel ve dünya cemaati (oikoumene) nitelendirilmekteydi. “...*ve kitap Allah’ın milletleri imanla salih sayacağını ... çünkü hepiniz birsiniz.*” emri bir yandan dünyevi bir milliyetten uzak uhrevi bir millete vurgu yaparken diğer yandan Hristiyanlığı tüm insanlığa armağan kılmaktadır (Galatyalılara 3:7-8, 3:28-29’dan aktaran Ağaoğulları ve Köker, 2004: 103). Gerek Aziz Augustinus gerekse Aziz Pavlus Katolik Hristiyanlığını evrensel bir din haline getirmek için kurumsallaşma ve örgütlenme gerekliliğinin farkındaydı ve bu yönde çabaladı (Ağaoğulları ve Köker, 2004: 105). Hristiyanlığın Hz. İsa’yla birlikte dünyevi iktidar ile uhrevi iktidarı tamamen birbirinden ayırdığını gör-

⁴ İlk olarak ‘reconquista’ (yeniden fetih) anlamında karşımıza çıkan Haçlı Seferleri İspanya ve Portekiz’den Müslümanların uzaklaştırılması için başlatılan bir harekettir. Daha sonraları kutsal bir şehir olan Kudüs’ü ele geçirme amacına dönüşmüştür (O’Callaghan, 2003: 19). IX. Yüzyıldan XV. Yüzyıla kadar devam eden süreçte Hristiyanlığı geniş coğrafyalara yaymanın yanı sıra batı dışı zenginliklerin yağmalanması da söz konusudur.

mekteyiz. “İsa, benim krallığım bu dünyada değildir, diye karşılık verdi [Sen Yahudilerin kralı mısın? sorusu üzerine] Krallığım bu dünyada olsaydı, yandaşlarım Yahudilere teslim edilmemem için savaşlardı.” (Yeni Ahit, Yuhanna, 18:36). Yine İsa'nın “...Sezar'ın hakkı Sezar'a, Tanrı'nın hakkı Tanrı'ya.” söylemi bir nevi siyasal otoriteye bir alan açmaktadır (Demirel ve Akalın; 2018: 39). Siyasal otoriteye tam olarak sağlanan itaat alanının nihayetinde yine Tanrıyla ilişkilendirilmesi ve kaynağının Tanrı olmadığı bir siyasal örgütlenme biçiminin var olamayacağı vurgulanmıştır. Hz. İsa'nın Hristiyan teolojisine göre gökyüzüne çekilmesinin ardından yaklaşık dört yüzyıl sonra Papa I. Gelasius'un ‘Çifte Kılıç Kuramı’ ile pratik bir zemin kazanan Tanrı'nın devletinin siyasal otoriteyi tahakkümü altına alması Kilisenin evrenselleşme gayesine katkı sağlamıştır. İnananların siyasal otoriteye itaatini zorunlu kıldığı kabul edilir. Çünkü siyasal otorite, Tanrı istediği için var olan bir iktidardır (Ruby, 2014: 60-63).

Katolik evrenselciliği Reform hareketleriyle birlikte zayıflama eğilimine girmiştir. Özellikle yerel/ulusal kiliselerin ortaya çıkması ve neticesinde evrenselcilik düşüncesinin gerilemesi önemli bir işlevi yerine getirecekti; monarşiler daha da güçlenecek, monarkların yükselen burjuva sınıfı ile Eski Rejim unsurları arasında oynadığı hakem rolünü pekiştirecek ve milliyetçiliği destekleyecekti. Esasen bu durum daha sonra Sosyalist Enternasyonalizmin savunacağı birtakım evrenselci biçimlerin ortaya çıkışını geciktirmiştir (Amin, 2016: 30). Marksist düşüncede enternasyonalizm ideali, nihai olarak ulaşılmak istenen asıl nokta olarak ifade edilebilir. Enternasyonalizm doğrudan ulusların ortadan kalkmasını amaçlayan bir nihai ideal olmaktan ziyade ulusları enternasyonalizmin harcını oluşturacak temel girdiler olarak görmektedir. Buna rağmen ulusçuluk ve ulusçuluğa enternasyonalist bir komünizm idealine ulaştırılabilecek tek yönetim alternatifini olan proletarya diktatörlüğü ile ulaşılabileceği öne sürülmektedir (Davis, 1994: 21-22). Komünist Manifesto'da (Marx ve Engels, 2021) tüm dünya işçilerine yönelen birleşme çağrısı esasen enternasyonalist düşüncenin temel beklentisini açıklamaktadır. Kapitalistlerin emek üzerine kurmuş olduğu tahakkümün yeniden üretimi, varlığını emeğin etnik kimlik, mezhep, dini kimlik, ulus kimliği, milli kimlik gibi Marksist anlayışa göre çeşitli yapay kimlik bölünmelerine borçludur. Tarih boyunca devam eden sınıfsal tahakküm aslında bu yapay kimlik bölünmeleriyle açıklanabilmektedir. Teorik tartışmalar bir tarafa bırakıldığında, sosyalizmin yayılması ile ilgili hakikatin başlangıcının Sovyet Devrimi'ne bağlanması kaçınılmazdır. Bunun yanında iki kutuplu dünyada Sovyet bloğuna katılmamayı tercih eden; çeşitli biçimlerde sosyalizmin farklı boyutlarda uygulandığı ülkeler de enternasyonalizm hedefine gitmekte birer aşama olarak değerlendirilebilir (Bourgin ve Rimbart, 1966: 103). Tüm bunların yanı sıra yukarıda değinildiği üzere Katolik inancı ve Marksist felsefe, evrenselcilik ve enternasyonalizm idealine ulaşmak için devleti bir araç olarak kullanmaktadır. Devletin araçsallığı iki fenomen arasındaki benzerliklerden bir başkasıdır.

1.3. Bir Araç Olarak Devlet

Aziz Augustinus Katolik evrenselciliğiyle alakalı olarak Hristiyan emperyalizm kuramından bahseder. Bu bahsinde; “...yeryüzündeki gök devleti vatandaşların sayısını gittikçe artırarak gök devletinin yeryüzünde nasıl gerçekleşeceğini gösterirken, Tanrıya tapılır ve ona uygun törenlerle ... hizmet edilirse iyi insanların geniş sınırlar üzerinde hüküm sürmeleri yararlı olur; bu yarar kendileri için olmaktan çok hükmettikleri içindir” (Şenel, 2004: 243) ifadelerini kullanmaktadır. Augustinus’a benzer biçimde, düşüncelerinde daha ziyade yasalar üzerine yoğunlaşan, Thomas Aquinas Tanrının belirleyiciliğine vurgu yaparak ‘İlk Günah’ sonrası dünyada kurulan dünyevi otoritelerin kötü olduğunu vurgulamaktadır. Ta ki Tanrı onlara Hz. İsa’yı gönderip onu takip etmelerini sağlayana dek kurulan dünyevi iktidarları bu şekilde tanımlamıştır. Bu andan sonra, dünyevi iktidar yönünü Tanrıya döndüğü andan itibaren artık devlet iyi olarak nitelendirilecektir (Demirel ve Akalın; 2018: 45). Benzer biçimde Saliburyli John da dünya devleti/Tanrı devleti ayrımında bulunmuş ve Papa Geladius öğretisine sadık kalarak evrenin temel birliğinin merkezine Tanrıyı yerleştirip ardından papa ve Katolik kilisesinin geldiği hiyerarşik bir Hristiyan kozmolojisi biçimlendirmiştir. Papanın Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olduğunun ve diğer tüm otoritelerin bu otoritenin altında yer alması gerekliliğinin altını çizmiştir (Schmitt, 2009: 21). Özelde Aziz Augustinus, Thomas Aquinas ve Saliburyli John genelde ise Katolik inancının söylemlerinde insan bencil bir varlık olarak tanımlanmaktadır. Bu sebeple insanın toplumsal işbirliğine zorlanması gerekir. Kökeni bakımından ilk günah ile malul olan dünyevi otoritelerin bu bencilliğin önüne geçmek ve bencil insanları birbirlerine faydası dokunan bir konuma getirmek için yönünü Tanrıya dönmüş iktidarlar gereklidir. Dünyevi otorite bencil ve daha aşağı bir sevginin sonucu olarak ortaya çıkmışken, Tanrı devleti varlığını Tanrı sevgisine borçludur. Bu durumda dünyevi devletin yegâne işlevi bencil insanların Tanrı devletine ulaşmasını sağlayacak bir araç olmasıdır (Arnhart, 2008: 105). Hristiyan inancında dünya devleti, bencil insanlara toplum bilincini aşılacak, Tanrı devletine ulaşmada yol gösterecek geçici bir basamak olarak nitelendirilebilir. Ezcümle insanlar bencilliklerinden dolayı belirli bir düzenin sağlanması adına toplumsal işbirliğine zorlanmak için devlete ihtiyaç duyarlar (Tannenbaum ve Schultz, 2010: 124).

Devletin araçsallığına yapılan bu vurgu Marksist literatürde de benzer bir biçimde karşımıza çıkar. Marx ve Engels (2021) devleti işçi sınıfının kendi çıkarları için de kullanabileceği bir araç olarak nitelendirirken aynı zamanda burjuva sınıfının kendi suretinin bir yansıması olarak görmektedir. Bu bağlamda ulus devletin ortaya çıkışında burjuva sınıfının etkisi açısından devlet aygıtı ulusçuluk çizgisinde ele alınacaktır. Ulusal boyutta, burjuva devrimleri ile birlikte ortaya çıkan ve etkinlik kazanan önemli bir düşünce pratiği olarak ulusçuluk, Marksist teori tarafından, kapitalizmi yıkma yolunda geçici de olsa iş birliği yapılabilecek bir yaklaşım olarak görülmektedir. Bir anlamda kapitalizmin kurulmasında ve meşruiyet kazanmasında önemli bir rol oynamış olan ulusçuluk, Marksist hareketlerin kapitalizm karşısında iş birliği yapmasında genel olarak sakınca görülmeyen bir noktaya evrilmiş; bu durum ulusal nitelikli işçi sınıfı hareketlerinin Marksist doktrin tarafından

desteklenmesi sonucunu doğurmuştur. Ne var ki Marksist doktrin ile ulusçuluk düşüncesi arasındaki ilişkinin geçici bir iş birliği anlayışına dayandığını da yeniden ifade etmek gerekmektedir. Desteklenen ulusal nitelikli işçi sınıfı hareketleri hedeflerine ulaştıkça; bir başka ifadeyle ulusal boyutta sosyalist devrimlerle sosyalist devletler kuruldukça söz konusu geçici iş birliğine son verilmesi anlamına gelen; bu devletlere de son verilmesi, bunların da ortadan kaldırılması hedeflenmektedir (Stalin, 2015: 41-45). Enternasyonalist ideal, önce iş birliği yapmayı planladığı ulusçuluğu ve bu düzlemde kurulmasını desteklediği sosyalist ulus devletlere de son vermeyi nihai olarak amaç edinmektedir.

İşçi sınıfının sınıfsız/sınırsız bir toplum ideali doğrultusunda bir araya gelmesini ve birleşmesini; dolayısıyla yapay olarak tanımlanan tüm diğer kimlik ayrılıklarının aşılmasını içeren Marksist teori, ulus sorunu hakkında tavır takınırken tarihsel gerçekler bağlamında tavır almak durumunda kalmıştır. İfade edildiği gibi teorik ve kategorik olarak enternasyonalizm düşüncesinin ötekisi olarak tanımlanabilecek ulusçuluk düşüncesi ile araçsal olarak da olsa işbirliği geliştirmek durumunda kalmıştır. Nihai hedef olarak varılması öngörülen enternasyonalizme yönelik, kendisiyle teorik olarak çatışsa da, geçiş aşamasında ulusçu nitelikli işçi sınıfı hareketlerinin kabul görmesi, kapitalizmi yıkabilmek için ulus kimliğine dayalı bu boyuta bir anlamda taviz verilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Tek başına bu veri bile, modernitenin ortaya çıkardığı ulus kavramının ne kadar güçlü bir gerçeklik olduğunun göstergesidir. Başka bir ifadeyle enternasyonalizm nihai hedefini benimsemiş olan Marksist teori, kendisiyle kategorik bir çelişki içerisinde olan ulus kavramını ve ulusçuluk idealini, en büyük rakibi olan ve yıkması gereken düzenin temeli olan Kapitalist düşüncenin ve Kapitalistlerin hizmetine bırakmayı kabul edememektedir (Lenin, 2011: 52-55; 59-70).

İşçi sınıfının devrimci niteliğini kaybetmemesi ve Komünizm idealine varmak için bir araç olarak devletin varlığını gerekli gören Marksizm, yine benzer biçimde bencil olan insanın Tanrı devletine ulaşmasını sağlayacak bir araç olarak devletin varlığını gerekli gören Katolik inancı devletin araçsallığına işaret etmektedir. Devlete atfedilen ilahi bir misyon düşüncesi özellikle Antik Yunan ve Roma'nın devlete yüklediği anlamın oldukça dışında bir yaklaşımın ürünüdür. Bu denli farklı bir yaklaşım, tarih anlayışında da karşımıza çıkacaktır. Özellikle Antik Yunan düşünce dünyasında ilk örnekleriyle tanıştığımız döngüsel tarih yaklaşımı, sonraları Roma düşünce dünyasında da kabul görmüştür. Fakat ilk defa Aziz Augustinus ile zamansal açıdan bu yaklaşımdan vazgeçilip bir amaca yönelen ilerlemeci bir tarih anlayışı ortaya çıkmıştır (Demirel ve Akalın; 2018: 41).

1.4. İlerlemeci Tarih Anlayışı

Aziz Augustinus'a göre tarihin nihai amacı, insani/dünyevi devletin nihai yıkımı; Tanrı devletine ulaşmak ve tarihin sona ermesidir (Tannenbaum ve Schultz, 2010: 126). Platon (2017) ve Aristoteles düşüncesinde tarih, yönetim biçimlerinin döngüsel değişimine sahne olan bir alan şeklinde karşımıza çıkmaktaydı. Bir yönetim düzeninin değişimi diğerinin doğuşunu etkilemekle birlikte bu değişim süreci tekrar eden bir döngü içerisinde var olmaktadır (Miller, 1995: 202-05; Miller, 1994: 42-46). Bu döngüsel tarih anlayışı Helen ve Roma

geleneğinde devam etmiş fakat Hristiyan düşünce dünyasında Aziz Augustinus’la birlikte yerini belirli bir amaç doğrultusunda ilerlemeci nitelikte bir yaklaşıma bırakmıştır. Tarihin nihayete ereceği düşüncesinin ontolojik kökenlerinde, kıyamet gününe olan inanç ve Hz. İsa’nın son kez dünyaya gelip yargı gününde hesap soracağı fikri yer almaktadır (Şenel, 2004: 234). Tarih ve tarihte gerçekleşen olayların tümünün son kertedeki amacı dünyevi devletin yıkılıp Tanrının devletine ulaşılacağı kıyamet gününe erişmektir. İlerlemeci ve nihai bir gayeye erişmeyi hedefleme durumu Marksist teoride de belirir.

Marksist teoriye hâkim olan yaratıcı yıkımcılık düşüncesi, Lenin’de benzer kodlarla devrimci yenilgicilik olarak ortaya çıkmaktadır. Özce, yeninin tesis edilebilmesi için eskinin yıkılmasına dayanan bu kavrayış, özellikle emperyalist devlette var olan henüz özgürleşmemiş proletaryanın, kendi emperyalist devletinin savaştaki yenilgisini istemesi olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda işçi sınıfı diktatörlüğünün kurulması için tarihsel koşulları ortaya çıkaracak bir fırsat olarak görülen emperyalist burjuva devletinin mağlubiyeti, devrim için ön-koşulların ortaya çıkmasını kolaylaştırabilecek bir gelişme olarak değerlendirilebilmektedir. Ekim (Bolşevik) devrimine kadar Lenin’de hâkim olan bu anlayış; yani işçi sınıfının kendi emperyalist burjuva devletinin savaştaki mağlubiyetini arzu etmesi hali (Lenin, 2009: 9), devrim sonrasında bu yoğunlukta devam etmemiştir. Lenin’in devrim sonrası reel siyasetçi yönünün ağır basması ve devlet başkanı olması, onu ister istemez devrimci yenilgicilik düşüncesinden uzaklaştırmış görülmektedir. Devrim sonrası, Lenin’in bu düşünceden uzaklaştığı öne sürülebilse de Leninizm ana çizgisinin enternasyonalizm bağlamında bir çekirdeğe sahip olduğu ifade edilmelidir. Her şeyden önce Marksist doktrinin genel hatlarında olduğu gibi Leninizm çerçevesinde de ulusal kimlik de dahil olmak üzere tarihsel blok (Gramsci, 2014) dışındaki kimliklerin işçi sınıfının ayrıştırılması için burjuvazi tarafından kullanılabilceği endişesi hakimdir (Zarpli, 2016: 26). Bu çerçevede Marksist-Leninist teoride devrimci ulusal özerklik, kendi kaderini tayin gibi hususlara önem veriliyor olsa da, gerçekte bu kimliklere dayalı ayrımlar enternasyonalist politika karşısında önemini kaybedebilmektedir. Bu tespit esasen Stalinist dönem açısından çok daha geçerlidir. Bu noktada Stalinizm’e yönelen en temel ve tutarlı eleştiri, milli/ulusal kimlikleri önemsizleştirme doğrultusunda teorik ve pratik temellere dayanan ‘Sovyetler Enternasyonalizmi’nin, zaman içerisinde başat Rus kimliğinin etkisi altına girmesidir.

1.5. İsyanın Ahlaki Sınırı

Hristiyan inancı dahilinde isyana ilişkin iki temel yaklaşım bulunmaktadır. İlki, Aziz Augustinus öğretilerinde rastladığımız adil olmayan yöneticilerin adil halka karşı olan kötü tutumudur. Buradaki kavrayış, iyi insanlara Tanrının cezası değil; erdem sınavı olarak tezahür etmektedir. Bu bağlamda Aziz Augustinus isyana karşı bir konum almıştır. Kötü davranan yöneticiye gösterilen sabır bir erdem sınavıdır ve Tanrıya sığınmalıdır. Katolisizmin devlet yaklaşımının temelinde ‘İlk Günah’ öğretisi ve Tanrının kadir-i mutlaklığı anlayışı yer alır. Tanrı her şeye kadir olduğundan, zalim yöneticiler ya da tiranlar da aslında Tanrının iradesinin ürünüdür. Dolayısıyla iktidara isyan Tanrıya isyan anlamına gelecektir. “Göze

göz, dişe diş denildiğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanınıza bir tokat atana öbürünü de çevirin.” (Yeni Ahit, Matta, 5:38-42). “Herkes altında bulunduğu yönetime boyun eğsin. Çünkü Tanrıdan olmayan yönetim yoktur. Bu nedenle yönetime karşı direnen, Tanrının düzenlediğine karşı gelmiş olur. Karşı gelenler yargılanırlar... çünkü yönetim, senin iyiliğin için Tanrının hizmetindedir. Yönetim kılıcını boş yere taşıyor; kötülük yapanın üzerine Tanrının gazabını salacak olan öç alıcı olarak Tanrının hizmetindedir. İşte yöneticiler, Tanrının bu amaç için gayretle çalışan hizmetkarlarıdır.” (Yeni Ahit, Romalılar, 13). Bahsi geçen metinler yöneticiye karşı isyanı yasaklasa da istisnai bir yaklaşım Salisburyli John'da karşımıza çıkmaktadır. John ise her bir dünyevi iktidarın Tanrının yasalarına uyması gerektiğini; eğer Tanrının buyuklarından uzaklaşmışlar ise ‘şeytanın benzeri’ olduklarını ifade etmiştir. Salisburyli John, Policraticus adlı eserinde Tanrının emirlerinden uzak bir yönetim sergileyen tiranların kutsal kitabın verdiği yetkiyle öldürülmesi gerektiği ve hatta daha da ileri giderek bu işin şanlı ve yasaya uygun bir hareket olduğunu iddia etmiştir. Tirana yönelik bu tarz bir sınırlı isyanın sadece tirana bağlılık yemini etmemiş kişiler tarafından yapılması gerektiğini belirterek, isyana sınırlı bir ahlak çizgisi de çekmiştir. Yine bu isyanın derhal değil; tiranın yeniden Tanrının yoluna girebilecek makul bir süre beklendikten sonra yapılmasını ister (Şenel, 2004: 253-254). Dini kaygılardan uzaklaşmış bir yöneticinin adil olamayacağı savı, iyi veya kötü belirlemesinin dini temele göre inşa edilmesini; diğer bir deyişle Hristiyanlaştırılmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda Salisburyli John isyanın Tanrıya değil onun buyuklarına uymayana yöneltildiği ifade eder. Buna göre isyan sonunda tiranın yönetimden uzaklaştırılması; onun yerine Tanrının emirlerine uygun hareket edecek bir yöneticinin işbaşına gelmesine yol açılacaktır.

Salisburyli John'un yaklaşımında isyanın kökenine benzer biçimde Marksizm'de de kapitalizmin neden olduğu sınıfsal toplum yapısının proletarya tarafından yıkılması; onun yerine sınıfsız ve eşit bir topluma ulaşılması hedefi bulunmaktadır. Çağımızda yaşanan sermayenin küresel boyutta sınır tanımaz biçimde geliştiği ve örgütlendiği; temel belirleyici olarak ulus-ötesi sermayenin geliştiği yapının aksine Geleneksel Marksist Kuram, sermayenin ulusal sınırlar ve ulus devlet çatısına hapsolacağını ve bu noktada ortaya çıkacak çatışmayı besleyeceğini öngörmüş (Lenin, 2013: 81); buna karşılık evrensel düzeyde örgütlenecek işçi sınıfının kapitalist düzeni yıkacağını beklemiştir. Marksizm'de isyanın meşruiyeti tarihsel materyalizmle ilişkilidir. Diyalektik yönetime dayanan tarihsel materyalizmin çözümlemelerine göre uzlaşmaz sınıflardan oluşan toplumlarda birbirine karşıt sınıflar bulunmaktadır. Köle toplumunda köle sahibi ile köle; feodal toplumda feodal bey ile serf; kapitalist toplumda ise burjuva ve proletarya arasında uzlaşmaz çelişkilerin varlığı söz konusudur. Diyalektik materyalizmin dayanak noktası burasıdır. Esasen kendi varlıklarını da karşıtının varlığına bağımlı kılan bir ilişki ortaya çıkmış olur. Karşıtlar, birbirlerinin varlık sebebi olacak düzeyde bir birlik oluştururlarken bir yandan da yoğun bir çatışma içerisindedirler. Birbirlerini sürekli olarak olumsuzlama ve dışlama tutumu söz konusudur. Bu kapsamda, karşıtlıkların birliği göreceli iken; karşıtların çatışması en az devrim ve gelişme kadar sürekli ve tartışılmazdır. Marksizmin bu uzanım çizgisinde ulaştığı nokta ise uzlaşmaz

sınıfların arasındaki uzlaşmaz çıkarların, bu uzlaşmazlığı üreten toplumsal sistemin koşullarında çözümlenemeyeceğidir (Krapivin, 1988: 125-126). Marksizmde isyanın meşruiyet temeli bu noktada belirginleşmektedir. Proletarya ile burjuva arasındaki çelişki uzlaşmaz bir çelişkidir. Madde ile düşünce arasında bir özdeşlik bulunduğu anlayışını reddeden materyalist anlayış, tarih boyunca uzlaşılması mümkün olmayan ve gelecekte de uzlaşması mümkün olmayan zıtlıkları analiz eder. Tarih, doğal zenginliklerin işletilmesi tekniklerindeki seviyeye bağlı olarak ortaya çıkan maddi zenginliğin paylaşılması mücadelesinden ibarettir. Üretim ilişkisinin niteliğine bağlı olarak hâkim sınıf ve ezilen, sömürülen sınıf arasındaki çelişkinin oluşturduğu sosyal, dinsel ve entelektüel zıtlıklar ardı arkası kesilmez bir şekilde devam etmektedir. Buna göre, kapitalistleşme süreci sanayileşmenin bir sonucudur. Burjuva devletini doğuran bu etkenler aynı zamanda onu yıkabilecek unsurlardır. Sınıfsal çelişkinin en üst düzeyde olduğu bu tarihsel aşamada, üretim araçları burjuva sınıfının elinde toplanmıştır. Artık değeri burjuva sınıfının sömürmesinin devamına ve bu sömürünün derinleşmesine yarayacak şekilde kurulmuş olan bu düzeni, Marksist düşünce kaçınılmaz olarak proletaryanın devrimiyle sonuçlanacak bir süreç olarak analiz etmektedir. Bu sistematiğe göre kaçınılmaz olarak gerçekleşecek olan, burjuva iktidarının işçi sınıfı ayaklanmalarıyla son bulması ve proletarya diktatörlüğünün kurulmasıdır (Bourgin ve Rimbart, 1966: 99). Artık değerın kapitalistlere aktarılması ile onları daha da zenginleştiren ve güçlendiren hegemonik yapıya karşı proletarya diktatörlüğü ile sosyalist geçiş aşamasının kurulması ve tarihin buradan komünizm aşamasına doğru ilerlemesi kaçınılmaz olarak görülmektedir. Bütün bu tahayyülün temeli ise işçi sınıfının, burjuva dışındaki toplumsal kesimlerin de desteğiyle gerçekleştireceği isyandır.

2. KATOLİK EVRENSELÇİLİK İLE MARKSİST ENTERNASYONALİZM ARASINDAKİ FARKLILIKLAR ÜZERİNE

Bir inanç sistemi olarak Hristiyanlık, tabiatı gereği dini ve felsefi üretimlerinin tamamını Tanrısal bilgiyle ilişkilendirmiştir. Erken Hristiyan döneminden başlamak üzere Papistik, Patristik ve Skolastik dönem nihayetinde Protestan Hareketlere kadar Katolik inancının şekillendirdiği düşün dünyası oluşmuştur. Bu durumun neticesinde birey, toplum ve devlette içkin olan Katolik inancının çizdiği sınırların dışarısına çıkmamıştır. Diğer yandan Marx ve Engels'in Fransız İhtilali'nin tüm dünyayı yeniden şekillendirme potansiyelini yarattığı bir dönemde yaşamış olması, Marksizm'in devletin ortaya çıkışını anlamlandırmasında etkili olmuştur. Fransız İhtilali, bir burjuva devrimi olarak öncelikle burjuvanın mutlak monarşi ve aristokrasiye karşı oluşturduğu değişim rüzgarının bir sonucudur. Ne var ki, yöneldiği ve yıkıma uğrattığı hedefler mutlak monarşi ve aristokrasi ile sınırlı kalmamıştır. Burjuvanın Fransa'yı ihtilale götüren ideolojik başarısı ve ardından kurulup önce Avrupa'yı sonra dünyayı etkisi altına alan politik ve ekonomik iktidar yapısı, ilerleyen süreçte 1848 proletarya hareketlerini ve devrimlerini de basturacak bir forma evrilmiştir. Marksizm'in tepkisel bir teori olarak doğması ise bu süreçte gerçekleşmiştir. Bütün bu olayların analizinde diyalektik yönetime dayalı tarihsel materyalizm doğmuştur (Bourgin ve Rimbart, 1966: 98). İnsanlık

tarihini sınıfsal çelişkinin ve çatışmanın tarihi olarak tanımlayan bu sistematik, sömürünün en üst düzeye çıktığı dönemi ise tarihsel bloğun oluştuğu ve burjuvanın sömürüsüne, proletaryanın sömürülmesine dayanan kapitalizm aşaması olarak tanımlar. Üretim ilişkilerinin (altyapının) belirlediği en etkin üstyapı kurumu olarak ise Burjuva devleti, kapitalistlerin çıkarlarının devamını sağlamak için kurulmuştur. Sömürünün en uzlaşmaz boyuta ulaştığı bu dönem kapitalistler açısından temel güvencedir.

2.1. Devletin Kökeni

Gerek Hristiyan inancı gerekse Marksizm günümüz 'devlet teorisi' literatürüne izler bırakmıştır. Devletin kökenine dair teorilerden biri olan İlahi Hukuk teorisi; bir başka ismiyle 'yaratılış teorisi'dir. Buna ek olarak devletin ortaya çıkışını ekonomik saiklerle ilişkilendiren Marksist yaklaşım da bulunmaktadır (Zabunoğlu, 2015). Devletin ortaya çıkışının izahı Hristiyan inancı ile Marksist felsefe arasındaki temel farklardan ilkidir. Her ne kadar devleti bir araç olarak kullanması açısından birbirlerine yaklaşımlar da devletin kökenine ilişkin iki farklı bakış açısı mevcuttur. Aziz Augustinus'un yeryüzü devletinin Tanrının devletine tabi olması ve Aziz Pavlus'un tüm yeryüzü devleti iktidarlarının Tanrıdan geldiği söylemleri, devletin kaynağının bir yaratıcıyla ilişkilendirilmesi fikrinin ürünüdür (Ağaoğulları ve Köker, 2004: 139-142). Marksizm ise devletin ortaya çıkışını sınıf mücadelelerinin bir neticesi olarak açıklamıştır. Ekonomik teori olarak da adlandırılan bu teori, ekonomik olayların ve ilişkilerin toplumların siyasal ve sosyal yapılarını etkilemesi neticesinde devletin ortaya çıktığını iddia etmektedir (Eroğul, 1974: 113-115). Marksizm, devleti burjuva sınıfının çıkarlarına hizmet eden bir mekanizma olarak görmektedir. Klasik Marksist felsefe özelinde çalışmanın bu kısmında enternasyonalizmin devletin kökenine ilişkin yaklaşımında, ulus/ulusçuluk ile ilişkisi üzerinde bir izlek takip edilmiştir.

Enternasyonalizm düşüncesinin temel dayanağı esasen burjuvanın bir toplumsal grup olmaktan bir sınıf (sonraları hâkim sınıf) olma kimliğine evrimleşmesiyle bağlantılıdır. Bu şekilde burjuvazi önce yerelden ulusala, sonra da ulusal boyutta mutlak biçimde modern devletin taşıyıcısı rolünü üstlenmiştir. Bunun sonrasında burjuva sınıfı ulus-ötesi boyutta örgütlenmiştir (Marx ve Engels, 2013: 65-66). Ulus-ötesi düzlemde örgütlenen burjuva karşısında işçi sınıfı için de tek yol enternasyonalist düzlemde kurtuluş mücadelesi vermek haline gelmiştir. Marksist kuram, kapitalistlerin ulus-ötesi birliğinin kaçınılmaz olarak bir çıkar birliği olduğunu savunmaktadır. Ulus devletin kurucusu olan, dolayısıyla çıkarları doğrudan ulus devletle örtüşen burjuva, uzun vadeli olarak ulus-ötesi çıkar birlikleri doğrultusunda hareket edemez; bu durum kaçınılmaz olarak geçicidir. Son tahlilde mutlaka ulus devletler ile burjuvanın çıkarları paralel olduğundan ulus-ötesi koalisyonlar geçici olacaktır. Dolayısıyla kapitalist ulus devletler arasında ortaya çıkan çıkar çatışmaları, burjuvanın ulus-ötesi iş birliğini zedeleyecektir; oysa işçi sınıfının çıkarı evrensel olarak tektir; dolayısıyla işçi sınıfının enternasyonalist birliği senaryosu ontolojik olarak kapitalistlerin muhtemel birliğinden çok daha geçerli ve olanaklıdır. Birbirleriyle çıkar ve buna bağlı olarak güç mücadelesi içerisinde bulunan kapitalist ulus devletler ve bunlara hâkim olan burjuva sınıfları

birbirleriyle uzun vadede uzlaşmaz bir çelişki içerisinde. Geçici iş birlikleri dışında ulusal düzlemde çıkarlarının peşinden gitmeye mahkûm olan ve bunu aşamayan kapitalistler karşısında, enternasyonalist birlik sağlama yolunda bütünleşmeye başlayan işçi sınıfı doğal bir avantaj içerisindedir (Waterman, 2004: 3) ve bu durum işçi sınıfını tarihin doğal akışı içerisinde yükselen sınıf haline getirmektedir. Enternasyonalizm ideali, Marksist doktrin açısından net bir hedef olmakla beraber; sınıfsız bir dünya toplumunun nasıl ortaya çıkabileceği, bu kapsamda devletin ortadan kalkacağı aşamaya nasıl varılabileceği konusu; nihai hedefle aynı netlikte cevaplar içermemektedir. Bu noktada kapitalizmden komünizme geçiş için öngörülen ara aşama olarak sosyalist devlet modeli ile birlikte en azından teoride toplumsal ilişkilere devlet müdahalesinin kademeli olarak ortadan kalkacağı beklentisi hakimdir (Hobsbawm, 2014: 57). Bu çerçevede ortaya çıkan ulusal nitelikli sosyalist kurtuluş hareketleri, enternasyonalist dünya idealinin geçiş aşamaları olarak değerlendirilebilir. Ulusçu hareketlerle işçi sınıfı hareketlerinin ortak kesişimleri aslında araçsal olarak Marksist doktrinde kabul görmektedir. Nihai hedef olan enternasyonalizmin aslında teorik olarak ötekisini oluşturursa da araçsal olarak ulusçuluk düşüncesi geçiş aşamalarında yararlanılabilecek bir enstrüman olarak görülmektedir. Bu kapsamda işçi hareketlerinin kuracağı ulusçu nitelikli ve ulusal düzlemdeki iş birliklerine rıza gösterilebileceği eğilimi ortaya çıkmıştır.

2.2. Yönetim Şekli

Sınıfsız dünya ideali ve burjuvanın devleti kullanmak için ürettiği bir araç olarak demokrasinin olumsuzlanması düşüncesi, yönetim biçimi düşüncesine yönelik ipuçları taşımaktadır. Devletin, komünizme ulaşmak için bir araç olarak görülmesi ve nihayetinde sınıfsız bir topluma erişildiğinde toplumsal hayatın düzene girmesi, üst bir yönetici iktidara veya mekanizmaya ihtiyaç kalmayacağı beklentisi, Marksizm’de yönetim biçimine de ihtiyaç kalmayacağını göstermektedir (Marx, 1977: 1-2). Diğer yandan Katolik inanç içerisinde özellikle Thomas Aquinas, Tanrı ile kral arasında bir paralellik olduğunu ifade ederken, aile, baba ve yönetici arasında bir ilişki kurar. Bu bağlamda yönetim biçimi olarak monarşiye olumlu bir atıf olduğu görülmektedir (Demirel ve Akalın; 2018: 45). Devletin kökeni ve yönetim biçimlerindeki bu farklara ek ve son olarak yasaların kökeni, içeriği ve önemi açısından ayrışma görülmektedir. Bu ayrışmanın temel nedeni yine ontolojik olarak bir inanç sistemi ile felsefi bir akımın karşılaşmasından kaynaklanmaktadır. Thomas Aquinas, kısmen Aristoteles ve Cicero’dan etkilediği biçimiyle yasaları sınıflandırmıştır. Normlar hiyerarşisinin tepesine ‘ebedi yasa’ dediği Tanrının değişmeyen aklını yerleştirmiştir. Ardından ilahi hayatı düzenleyen ‘ilahi yasa’ gelmektedir. Sonrasında ‘doğal yasa’ olarak nitelendirildiği doğa hukuku gelir. Son olarak ‘insani yasa’ gelir ki; o kendinden üstteki hiçbir yasaya aykırı olmamalıdır. İnsan yasaları Tanrı yasalarını taklit etmelidir. Toplumun uyum içinde yaşayabilmesi için bu bir gerekliliktir. Toplumdaki düzen açısından yasaların gerekliliğine vurgu yapan Hristiyan inancı ve öğretisinin (Arnhart, 2008: 134-135) yanı sıra Marksist felsefe yasaların oluşumuna eleştirel yaklaşmıştır. Marx ve Engels (2021) toplumsal yapıların insanların kendi ihtiyaçlarına yönelik üretim ilişkilerinden ortaya çıktığını öne sürmektedir. Bu doğal sürecin insan yasalarına dönüştürülmesi eğilimine ‘maddeleştirme’ süreci şekilde

pejoratif bir anlam yüklemişlerdir. Emek süreci konusunda kişinin kendi ihtiyacına göre üretmesi durumunun asıl özgürlük olduğunu vurgulamışlardır. Çalışma tarzının bir yasa ile başkasına tabi kılınmasının zorunlu tuttuğu andan itibaren, bu tabi kılma durumunun önemsiz bir anlık eylem olmaktan çıktığı; adeta özne durumundan nesne durumuna dönüştüğü ifade edilir (Marx, 2003: 166).

Marksizmin temel tezinin nihai hedefi olarak tanımlanabilen Komünizm aşaması, özel mülkiyeti tüm şekilleriyle ortadan kaldırma, sömürü biçimlerinin tümüne bütünüyle son verme, sınıflar arası kavgayı proletaryanın kesin zaferiyle noktalama amaçları içeren siyasi, ekonomik ve sosyal sistem olarak tanımlanabilir. Bu kapsamda Devletin ortadan kaldırılması, bütün malların bolca üretilmesi, üretilen malların tüketiminde sömürünün ortadan kaldırılması neticesinde eşit bölüşümün geçerli olması öngörülmektedir. Komünizm aşamasına geçilmesi için ön koşul, proletarya diktatörlüğü yoluyla sosyalist ara aşamanın yaşanmasıdır. Bu kapsamda somut uygulamanın ise, herkesten kapasitesine göre bir iş beklentisinin oluşturulması; herkese yaptığı işe göre eşit olarak hakkının verilmesidir. Nihai hedefe ulaşmak için kaçınılmaz olan, ifade edildiği gibi sosyalist geçiş aşamasının yaşanmasıdır. Başka bir ifadeyle sosyalizm aşaması, kapitalizmin yarattığı tüm ekonomik ve sosyal hak-sızlıkların ortadan kaldırılacağına öngörüldüğü aşamadır. Sosyalist aşama ile kurulması tahayyül edilen düzen, sınıfsız ya da başka bir ifadeyle tek bir sınıf olarak proletaryadan kurulan bir toplumsal yapıyı oluşturmak amaçlanmaktadır. Tek sınıf düşüncesi esasen tüm emekçileri içerisine alan bir sınıftır. Tüm emekçiler ifadesi, kol gücüne dayalı emekle beraber kafa gücüne dayalı emeği de içerisine almaktadır. Bu bağlamda ekonomik sosyalizm, üretim araçlarının kamusal mülkiyeti (altyapıdaki dönüşüm) ile beraber eşitlikçi bir dağıtım mekanizmasının kurulmasına dayanmaktadır. Bunun sonucunda herkes için en iyi yaşamın tesis edileceği beklentisi vardır (Bourgin ve Rimbart, 1966: 100).

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Batı siyaset felsefesi özelinde Antik Yunan ve Roma düşün geleneğinin odaklandıkları konular açısından siyasetin niteliği hususunda; bireyin konumu, toplumun düzeni ve uyumu ile devlet ve yönetim biçimlerine odaklanmayı zorunlu kılmıştır. Çalışma bu minvalde ortak tarihsel geçmişe sahip dini diğeri felsefi temelli iki farklı fenomeni birlikte ele alma çabasının ürünüdür. Bireyin özgürlüğü, evrenselcilik kaygısı, devletin bir araç olarak görülmesi, ilerlemeci, doğrusal ve nihai bir amaca yönelen tarih anlayışı ve isyanın sınırlı ahlakiliği temel benzerlikler olarak belirlenmiştir. Bu benzerliklerin yanı sıra bir de mülkiyet bahsinde Hristiyanlığın ilk dönemleriyle sınırlı kalmak şartıyla birbirlerine yaklaştıklarını görmekteyiz. Mülkiyet, bilhassa üretim araçlarının mülkiyeti Klasik Marksist literatürün başat konusudur. Mülkiyet, ilgili literatürde eşitsizliğin temel nedeni olarak kabul edilmektedir. Kısmen benzer biçimde Hristiyan inancının ilk dönemlerinde tüm iman edenlerin mallarının müşterek olduğu görülmektedir: “İmanlıların tümü bir arada bulunuyor, her şeyi ortaklaşa kullanıyorlardı. Mallarını mülklerini satıyor ve parasını herkese ihtiyacına göre dağıtıyorlardı (Yeni Ahit, Elçilerin İşleri, 2: 44-45).” Marksizm’in mottosu olan

“herkese ihtiyacı kadar, herkesten yeteneği kadar” söylemi; İsa, havarileri ve çevresindeki ilk Hristiyanların, sahip olduklarını bölüşerek sürdürdükleri yoksul ve yalın ortaklaşa yaşam ile benzerlik içermektedir. Dikkat edilmesi ve yeniden altı çizilmesi gereken husus ise yoksulluk ve yalınlık zeminde ortak bir yaşamın sürülmesiydi. Hristiyan inancı özellikle erken dönemlerinde, Marksist felsefe ise genel olarak teorik düzeyde eşitsizlikçi düzeni bozmak adına mücadele etmişlerdir.

Katolisizm tek bir ilahi kaynaktan beslenmesine rağmen uygulamada pek çok farklı anlayış ve yorum biçimleri karşımıza çıkmaktadır. Genel bir perspektiften bakıldığında mülkiyetin ilk dönem Hristiyanlık anlayışında farklı oluşu, Salisburyli John’un bir istisna olarak isyanı sınırlı bir biçimde haklı görmesi, Hristiyanlığın baskın bir inanış haline gelmesi gayesiyle başlatılan Haçlı Seferlerinin bir yağma modeline dönüşmesi gibi hususlar aynı inanç içerisinde farklı uygulama biçimlerini sunmaktadır. Bununla beraber benzer bir biçimde, teorik çerçevesini Marx ve Engels’in çizdiği bir dünya görüşü olan Marksizm de pek çok farklı uygulanış şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Sovyet Devrimi’nden sonra teorik yaklaşımlar arasında ayrışan noktalar iyice belirginleşmiştir. Bu sorulardan bazıları, devrim ve proletarya diktatörlüğü mü hedeflenmelidir yoksa geçici uzlaşmalar yeterli mi görülmelidir; sınıf bilincinin oluşturulmasından sonra sınıf kavgası derinleştirilerek sürdürülmeli midir yoksa genel iyiliğe doğru bir rota mı izlenmelidir; kapitalist burjuva devletleriyle her koşulda savaşılmalı mıdır, yoksa bir arada yaşamaya razı mı olunmalıdır; bloklaşma mı yaşanmalıdır yoksa otonom siyasal iktidarlar biçiminde mi kalınmalıdır; dogmatizm mi yoksa pragmatizm mi tercih edilmelidir şeklinde tartışmalar içermektedir. Bunlar, sosyalizmde hem teorik açıdan hem de uygulama pratiklerine yönelik programlar açısından ayrıştırıcı unsurları oluşturmaktadır.

Diğer yandan devletin kökeni, buna bağlı olarak yönetim biçimlerinin meşruiyeti ve yasaların kaynağı konuları Katolik evrenselcilik ile Marksist enternasyonalizm arasındaki farklılıklara temel örneklerdir. Farklılıklar sadece siyasetin niteliği özelinde bu denli sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede siyasetin alanını sadece devlet, yönetim biçimleri ve yasalar bağlamına hapsedmeden, onun; din, sosyoloji ve ekonomi ile olan iç içe geçmişliğini de göz ardı etmeden, yalnızca çalışmanın sınırlarında kalma hassasiyetiyle hareket edilmiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin yayın süreçlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi’nin “*Etik Kurallara Uygunluk*” başlığı altında belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmında etik kurul izni gerektirecek bir husus bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Beyanı

Çalışmanın literatür çalışması ve teorik incelemesi, iki yazar tarafından eşit oranda katkı sağlanarak üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede yazar tarafından beyan edilmiş herhangi bir olası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Augustinus (2010). *İtirafılar* (Çev. Ç. Dürüşken), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ağaoğulları, M. A. ve Köker, L. (2004). *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Alatlı, A. (2020). *Batı'ya Yön Veren Metinler II, Rönesans/Protestan Reformu Erken Modern Dönem/Bilim Çağı (1350-1650)*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Amin, S. (2016). *Modernite, Demokrasi ve Din Kültüralizmlerin Eleştirisi*. (Çev. F. Başkaya, U. Günsur, G. Öztürk), İstanbul: Yordam Kitap.
- Arnhart, L. (2008). *Siyasi Düşünce Tarihi Platon'dan Rawls'a* (Çev. A. B. Bayram), Ankara: Adres Yayınları.
- Bekmen, A. (2010). Marksizm: Praksis'in Teorisi, H. B. Örs (Ed.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, içinde, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Brenkert, G. G. (1998). *Marx'ın Özgürlük Etiği* (Çev. Y. Alogan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bonaiuti, E. ve Piana La G. (1917). The Genesis of St. Augustine's Idea of Original Sin, *The Harvard Theological Review, Apr. 10(2)*, 159-175.
- Bourgin, G. ve Rimbart P. (1966). *Sosyalizm* (Çev. A. Angin), İstanbul: Kitapçılık Ticaret Ltd. Şirketi Yayınları.
- Davis, H. B. (1994). *İşçi Hareketi, Marksizm ve Ulusal Sorun* (Çev. Y. Alogan), İstanbul: 1. Baskı, Belge Yayınları.
- Demirel, İ. ve Akalın, İ. (2018). Batı Siyaset Felsefesi Tarihinde Siyasal Tezahürleri Bakımından Tanrı Tasavvurları, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 32, 31-66.
- Eroğul, C. (1974). Marksist Devlet Kuramı Hakkında Bir Not, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 29(1), 113-123.
- Gedikli B. ve Gedikli, M. E. (2022). Nietzsche ve Marx Açısından Ahlak ve Özgürlük, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 39(2), 668-681, doi:10.32600/huefd.1028658.
- Grasmci, A. (2014). *Hapishane Defterleri* (Çev. A. Cemgil), İstanbul: Belge Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2014). *Dünya Nasıl Değişir / Marx ve Marksizm Yazuları* (Çev. O. Akınhay), 1. Baskı, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Krapivin, V. (1988). *Diyalektik Materyalizm Nedir?* (Çev. G. Aysu), İstanbul: Bilsan A.Ş. Bilim ve Sanat Kitapları.
- Lenin, V. İ. (2009). *Yenilgicilik ve Enternasyonalizm* (Çev. F. B. Aydar), 1. Baskı, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Lenin, V. İ. (2011). *Ulusal Sorun ve Kültürel Özerklik* (Çev. S. Özbudun), 2. Baskı, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Lenin, V. İ. (2013), Marksizm ve Ulusal Sorun, V. İ. Lenin ve J. V. Stalin (Ed.), *Ulusal Sorun Üzerine Eleştirel Notlar* (Çev. G. Atılgan), içinde (77-116), 3. Baskı, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Marx, K. ve Engels F. (1992), *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri* (Çev. M. Belli), 3. Baskı, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels F. (2013), *Alman İdeolojisi / Feuerbach* (Çev. S. Belli), 8. Baskı, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1977). *A Contribution to The Critique of Political Economy (with some notes by R. Rojas)*, Moscow: Progress Publishers.

- Marx, K. (2003). *Kapital I Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili* (Çev. A. Bilgi), Ankara: Eriş Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2021). *Komünist Manifesto* (Çev. T. Bora), İstanbul: İletişim Yayınları.
- McNeill, W. (2004). *Dünya Tarihi* (Çev. A. Şenel), Ankara: İmge Kitabevi.
- Miller, D. (1994). *Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi I.* (Çev. B. Peker ve N. Kıraç), Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Miller, D. (1995). *Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi II.* (Çev. B. Peker ve N. Kıraç), Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Moore, B. (2003). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü* (Çev. Ş. Tekeli ve A. Şenel), Ankara: İmge Kitabevi.
- O'Callaghan, J. F. (2003) *Reconquest and Crusade in Medieval Spain*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Platon. (2017). *Devlet* (Çev. F. Akderin), İstanbul: Say Yayınları.
- Polanyi, K. (2014). Faşizmin Özü, *Mülkiye Dergisi*, 35(271), 137-162.
- Ruby, C. (2014). *Siyaset Felsefesine Giriş* (Çev. A. U. Kılıç), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Russ, J. (2014). *Avrupada Düşüncenin Serüveni Antik Çağlardan Günümüze Batı Düşüncesi* (Çev. Ö. Doğan), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Schmitt, C. (2009). *Tarih ve Siyaset Üzerine İki Deneme Roma Katolikliği ve Politik Form Kara ve Deniz* (Çev. G. Yıldız), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Skocpol, T. (2004). *Devletler ve Toplumsal Devrimler Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi* (Çev. S. E. Türközü), Ankara: İmge Kitabevi.
- Stalin, J. V. (2013). Marksizm ve Ulusal Sorun, V. İ. Lenin ve J. V. Stalin (Ed.), *Marksizm ve Ulusal Sorun* (Çev. G. Atılgan), içinde (11-75), 3. Baskı, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Şenel, A. (2004). *Siyasal Düşünceler Tarihi Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tannenbaum, D. G. ve Schultz, D. (2010). *Siyasi Düşünce Tarihi Filozoflar ve Düşünceleri* (Çev. F. Demirci), Ankara: Adres Yayınları.
- Ullmann, W. (1970). *A History of Political Thought: The Middle Ages*, Harmondsworth: Penguin Books.
- Waterman, P. (2004). Emancipating Labor Internationalism, Centre for Global International and Regional Studies, escholarship.org/uc/item/0zc5f88k (02.03.2023)
- Yeni Ahit (2020). Bursa: Dorlion Yayınevi.
- Zabunoğlu, Y. K. (2015). *Devlet Kuramına Giriş*, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Zarpli, Ç. (2016). Sosyalist Teoride Milliyetçilik Tartışmaları: Birikim Dergisi Çevresi Örneği (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.